

יחסי ישראל-עיראק: הזדמנויות לקידום שיתופי פעולה

סיכום סדנת מומחים

יולי 2018

ב-17 במאי 2018 קיים מכון מיתוים סדנת מומחים בנושא יחסי ישראל-עיראק, בהתבסס על **מחקר שכתב ד"ר רונן זיידל** במסגרת צוות חשיבה של המכון. הסדנה התקיימה בסמיכות לבחירות הכלליות בעיראק, ונשאו בה דברים ד"ר רונן זיידל, לינדה מנוחין, ועידן בריר. הדיון התמקד בסוגיות שקשורות לתהליכים הפנימיים שעוברת עיראק, למורכבות המדינה העיראקית המתגבשת, ליחסים עם החבל הכורדי, לאינטרסים האסטרטגיים והכלכליים של ישראל בקשר עם עיראק, להזדמנויות הנוצרות מקיומו של קשר אזרחי הולך ומתפתח בין ישראלים ועיראקים, ולאפשרות ביסוסם העתידי של קשרים כלכליים ומדיניים בין המדינות. מסמך זה מסכם את עיקרי הדיון.

א. מדינת עיראק העצמאית נמצאת בתהליכי בנייה מחדש

בעקבות פלישת ארה"ב לעיראק בשנת 2003, עיראק לא רק איבדה את עצמאותה, אלא גם את השלד והתשתית הקיומיים של מדינה מודרנית עצמאית וריבונית. בשנים האחרונות אנו עדים לתהליכי בנייה מחדש של המדינה העיראקית, שבא לידי ביטוי בעיסוק גובר בעניינים פנים-מדינתיים, יחד עם התנגדות הולכת וגדלה למעורבות חיצונית בענייניה של עיראק, כולל נגד מעורבות איראנית. בעיראק צומח דור מנהיגים צעיר ומקומי, שמחליף לאט-לאט את שכבת המנהיגות הקיימת, שהתבססה על גולים לשעבר ומבוגרים. במסגרת תהליך הבנייה מחדש של המדינה, מתאפשר חופש ביטוי נרחב יותר לעמדות שונות ומגוונות, גם כלפי מדינת ישראל.

ב. הזדמנות לקשר אזרחי חיובי בין ישראל לעיראק, כתשתית לקשר מדיני

החברה העיראקית היא פתוחה באופן יחסי, כך שמי שמעוניין להיות בקשר עם ישראל או ישראלים יכול למצוא את הדרכים לעשות זאת. יחד עם זאת, עיקר הקשר מתקיים היום מול שכבת המשכילים בעיראק, עם דגש על הצעירים שביניהם. לבני הארבעים ומעלה קשה יותר להשתחרר מהעמדות הקודמות כלפי ישראל, אך נדמה כי הצעירים משוחררים הרבה יותר מעמדות אלו וחוששים פחות. שכבה זו אינה מהווה את רוב האוכלוסייה בעיראק, שמתאפיינת בגיוון רב וכוללת קבוצות פריפריאליות וקיצוניות. יש לזכור גם שהמוני העם העיראקי ניזונים כבר 70 שנה מהסתה כנגד ישראל, כך שמי שנמצא בקשר עם ישראל, נתון לעתים רבות לאיום ממשי.

ועדיין, בהשוואה למדינות ערב האחרות, יש מקום לאופטימיות בכל הנוגע לקשרים אפשריים עם העם העיראקי. הסקר שערך לאחרונה משרד החוץ במדינות ערב הראה כי עיראק חריגה ביחסה החיובי יותר כלפי ישראל, וכך עלה גם בסקר קודם. צעירים בעיראק מסוגלים לדמיין שגרירות ישראלית בעיראק, במקום או לצד השגרירות של איראן וערב הסעודית. בהתאם לכך, משרד החוץ משקיע מאמצים גדולים יותר מאשר בעבר בפיתוח הקשר עם האזרחים העיראקיים, ומעודד בין היתר הגעת משלחות של מנהיגי דעת קהל עיראקיים לישראל, במטרה שירחיבו ועמיקו את היחס החיובי בעיראק כלפי ישראל.

הכלים הטכנולוגיים החדשים מאפשרים למשרד החוץ לקדם גם את הקשר עם השכבה העיראקית הצעירה. כ-500 אלף צעירים עיראקים מתקשרים עם משרד החוץ דרך הרשתות החברתיות, ומספרים גבוהים מהם מביעים ברשתות גישה חיובית כלפי ישראל. משרד החוץ החל כבר ב-2011 להפעיל דף אינטרנט "ישראל מדברת ערבית", ש-400 אלף מתוך מיליון וחצי העוקבים שלו הם עיראקים (שניים רק למצרים), רובם צעירים

בני 35-18. פעילותם של העיראקים בדף זה היתה חיובית יותר באופן ניכר בהשוואה לצעירים ממדינות ערב האחרות. על רקע זה פתח משרד החוץ לאחרונה דף פייסבוק חדש המופנה במיוחד לעיראק: "ישראל בלהג העיראקי". דף זה צבר 16,000 עוקבים וכשני מיליון צפיות (שליש מהם מבגדד) כבר בעשרת הימים הראשונים לפעילותו.

הקשרים בין עיראקים וישראל אינם באים לידי ביטוי רק בפעילות משרד החוץ, אלא גם דרך קשרים בין אנשי רוח ותרבות ישראלים ועיראקים. סופרים עיראקים, למשל, מבקשים שספרים שלהם יתורגמו לעברית ויפורסמו בה. זה דבר נדיר בעולם הערבי. בנוסף, ישנם חוקרים עיראקים שמתראינים לרשתות הרדיו בישראל, והיו עיתונאים עיראקים שביקרו בישראל. מתקיימים גם ראיונות של ישראלים יוצאי עיראק לתקשורת העיראקית (ובהם הסופרים אלי עמיר וסמי מיכאל), וקיימים קשרים בין ישראלים ליוצרים עיראקים שמתגוררים באירופה.

הגישה החיובית יחסית של קבוצות אוכלוסייה בעיראק כלפי ישראל, יחד עם האמצעים הטכנולוגיים המאפשרים יצירת קשר אזורי, מזמנים אפשרות לבחון את קידומם של יחסים בין ישראל ועיראק "מלמטה למעלה" – ראשית לבסס קשר חיובי וטוב ברמה האזרחית, אשר יחלחל בהמשך לדרגים הפוליטיים ויאפשר להם לשנות את מציאות היחסים המדיניים בין המדינות, בהתבסס על תשתית עמוקה של קשר בין עמים.

ג. הצורך בעדכון מדיניות ישראל כלפי עיראק

התפיסה הרווחת בישראל כלפי עיראק רחוקה מהמציאות. יש שמייחסים לעיראק עדיין את אותן עמדות ביחס לישראל שהיו בימי סדאם חוסיין; אחרים רואים בעיראק מרינוטה איראנית; ויש גם את אלה שמתייחסים אל עיראק כאל מדינה מלאכותית שאינה בת קיום לאחר שקרסה עם נפילתו של סדאם. לכך, יש להוסיף גם הרצון הישראלי לחבור אל הכורדים בצפון עיראק, בעלי הברית ההיסטוריים של ישראל.

נדמה כי מאז נפילתו של סדאם חוסיין פסקה עיראק מלעניין את הציבור הישראלי, היות והיא אינה מהווה עוד איום צבאי מרכזי על קיומה של המדינה. לראייה, אמ"ן סגר את המחלקה העיראקית, והעיניים מופנות כעת לאיום האיראני ממזרח. אכן, לאור הנסיבות החדשות שנוצרו בעיראק, יש הרבה יותר סיכויים והזדמנויות עבור ישראל בהשוואה למדינות אחרות באזור, גם אם ישנן סכנות מסוימות לישראל שיכולות לנבוע מהמציאות בעיראק.

הרומנטיזציה של הקשרים בין ישראל והחבל הכורדי היא אתגר נוסף הנמצא לפתחה של ישראל ביצירת קשר עם עיראק. רומנטיזציה זו נשענת על קשרים ביטחוניים ארוכי-שנים, שכללו בין היתר פעילות יעוצי המוסד בצפון עיראק עד שנת 2006, וסחר בנפט (שנגנב מעיראק). בעוד עיראק מתחילה להתנהל כדמוקרטיה, החבל הכורדי ממשיך בינתיים להתנהל כמדינת משטרה. על ישראל לבחון כיצד היא מייצרת תפיסה מדינית כללית כלפי עיראק, ומצליחה לייצר קשרים טובים הן עם החבל הכורדי והן עם המדינה העיראקית. אין להתמקד רק בקשרים עם החבל הכורדי. המשך המדיניות הנוכחית, כפי שבאה לידי ביטוי בהכרה הישראלית במשאל העם בנוגע לעצמאות הכורדית, מהווה הענקת גט כריתות לאפשרות של יצירת קשרים טובים עם עיראק עצמה. משרד החוץ מבין זאת, ומנסה להתנהל מול שתי הזירות במקביל, ולא רק עם אחת על חשבון השנייה.

האינטרס הישראלי המרכזי ביחס לעיראק הוא שהיא תהיה מדינה יציבה ונורמלית, ללא מעורבות איראנית, ושתכונן יחסים טובים עם ישראל. ישנם רמזים לאפשרות קיומו של שיתוף פעולה מודיעיני בין המדינות, שנועד לשרת אינטרס זה. אולם, כדי לקדם את האפשרות לממש אינטרס זה יש לשנות את החוק שמגדיר את עיראק כמדינת אויב ושמונע שיתופי פעולה וקשרים עמה. החרגה של החבל הכורדי בצפון – כפי שהציעה חברת הכנסת קסניה סבטלובה – היא צעד ראשון, אך לא מספק. צעד זה יכול אף להזיק, אם לא יהיה מלווה גם במהלך כלפי עיראק בכללותה. יש לשנות את ההגדרה של כל המרחב העיראקי כמדינת אויב, ולאפשר בכך למי שמעוניין להשיג אשרות כניסה למדינה. הניסיון להחריג רק את הפעילות הכלכלית, תוך כדי המשך מניעה בחוק של כניסת ישראלים לעיראק, מעמיד קשיים ומכשולים, כולל בפני עיראקים שמעוניינים ומוכנים לבקר בישראל.

ד. הזדמנויות לקשרים כלכליים עם עיראק

עיראק אינה מדינה ענייה, ויש בה הרבה כסף והזדמנויות עסקיות. על אף שישראל מתמקדת בעיקר בקשרים כלכליים עם החבל הכורדי, חברות ומשקיעים ישראלים צריכים לקחת בחשבון גם את עיראק כזירה כלכלית רלבנטית. יחד עם זאת, אין לשכוח שבכל זאת מדובר על זירה שאינה יציבה עדיין מבחינה פוליטית וכלכלית, ושהדבר מקשה על כנסית משקיעים זרים למדינה. ישראל צריכה להיות מעוניינת במיוחד בכניסת משקיעים מערביים לעיראק, כי הדבר יסייע בדחיקת הנוכחות האיראנית.

מהצד העיראקי עולה ציפיה כי ישראל תוכל לסייע לפתוח דלתות ולהביא לעיראק השקעות מגופים וממוסדות בינלאומיים שונים. יש גם ציפיה שישראל תהיה מוכנה להעניק סיוע בינלאומי לעיראק בעת הצורך, גם אם הדבר נעשה בחשאי וללא סימנים מזהים ישראלים. כך, למשל, ישראל הקימה מרכז טראומה לילדים ונשים יזידיות בצפון החבל הכורדי, והעניקה סיוע, ללא חתימה ישראלית, לנפגעי רעידת האדמה בעיראק. יש בישראל גם רעיון להקים קהילה רפואית אינטרנטית בערבית, ללא חתימה ממשלתית, שתסייע לחולי סוכרת בעיראק (מחלה נפוצה שם). מהלך שכזה יתחבר גם למאמצים אפשריים לפתח תירות רפואית מעיראק לישראל, כפי שהדבר נעשה מול ירדן. הפעילות האזרחית של ארגון "להציל לב של ילד" למשל, עוררה הדים חיוביים מאוד בעיראק.

ה. המרכיב היהודי בקשר הישראלי-עיראקי

המרכיב היהודי ממלא תפקיד חשוב בפיתוח הקשר הישראלי-עיראקי, ויהודים יוצאי עיראק מהווים ראש גשר לביסוסם של קשרים אזרחיים. בעיראק חל שינוי משמעותי ביחס ליהודים, וכיום רווחת שם גישה חיובית – ואף געגוע – כלפי הקהילה היהודית העיראקית. למשל, העיראקים חוזרים ומזכירים את שר האוצר היהודי שכיהן שם בשנות ה-30, כדוגמת-נגד לשחיתות השוררת בעיראק כיום. בנוסף, בשנות ה-50' עלו לארץ שורה של מוזיקאים עיראקים מובילים, שהשירים שלהם עדיין אהובים מאוד בעיראק. ישנם תרגומי ספרים שעוסקים ביהודי עיראק, ולימוד שפה וספרות עברית באוניברסיטה בבגדד. משרד התרבות העיראקי העניק חסות לאירועים שהתקיימו באירופה ועסקו ביהודי עיראק (למשל הקרנת סרטה של לינדה מנוחין, "צל בגדד"). בעיראק שוררת מעין אחווה שמחברת את כל אלו שסבלו תחת שלטון סדאם חוסיין, ובהם היהודים. מוקתדא אל-סדר, המנהיג הפוליטי והדתי הבולט בעיראק היום, מייצג זאת. הוא מביע קול יוצא דופן במערכת הפוליטית בעיראק שמתייחס בחיוב ליהודים העיראקים, ואף כינה אותם "פטריוטים עיראקים". גם בקרב הקהילה היהודית-עיראקית בישראל קיים געגוע וחיבור לתרבות, להיסטוריה, ולזהות היהודית-עיראקית. אלה כוללים גם מהלכים לשימור השפה העיראקית (שבאים לידי ביטוי ביותר מ-60 אלף עוקבים לדף פייסבוק שעוסק בכך).

ו. השפעת הנושא הפלסטיני על יחסי ישראל-עיראק

בעקבות תמיכתו של יאסר ערפאת בסדאם חוסיין, ובעקבות האמונה – שלא הוכחה – שכ-1,500 פלסטינים פוצצו עצמם בפגועים בעיראק, קיימת כיום התנגדות עיראקית לפלסטינים, ולעתים אף שנאה כלפיהם. זאת, לאחר שעיראק תמכה שנים ארוכות במאבקם. בשיח הציבורי העיראקי, הדבר בא לעתים לידי ביטוי אף בהצהרות תמיכה בישראל במאבקה נגד הפלסטינים. יחד עם זאת, עיראק היא חלק מהליגה הערבית, וככזו היא תומכת ביוזמת השלום הערבית, ובעמדה הערבית הרשמית בנושא הישראלי-פלסטיני. בנסיבות הקיימות, אין לצפות לשינוי בעמדה העיראקית ולנכונות לקשור קשרים רשמיים עם ישראל. ואולם, יש לזכור שהנושא הפלסטיני אינו מרכזי כלל בפוליטיקה העיראקית, ואינו מעסיק את אזרחיה, כפי שאולי היה בעבר. הציבור העיראקי מתמקד כיום בעניינים הפנימיים של מדינתו. על כן, אין לצפות מעיראק להוביל מהלכים סביב הנושא הפלסטיני, והשפעתו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני על היחסים שניתן לקשור בין ישראל לעיראק היא מוגבלת.